

ВІДТВОРЮВАЛЬНА ФУНКЦІЯ ТОВАРНИХ РИНКІВ

Лисюк В.М.

У статті розглядаються теоретичні аспекти економічного розвитку на основі відтворювальних процесів. Доводиться, що відтворювальні процеси в ринковій економіці формуються і найуспішніше реалізуються в межах товарних ринків

Сучасна теорія економічного розвитку розглядає чотири етапи (стадії), тобто у своєму розвитку економічна система проходить чотири стадії. Це стадія факторів виробництва (1), інвестицій (2), інновацій (3) і стадія багатства (4) (рис.1) [1, с. 445-472].

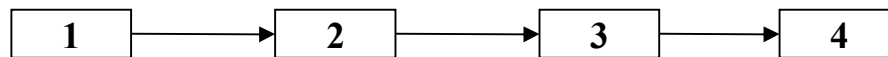

Рис.1 Етапи економічного розвитку

Кожна з цих стадій характеризує ступінь розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. А перехід від попередньої до наступної має відбуватись шляхом накопичення необхідних за кількістю і якістю ресурсів.

На жаль, Україна сьогодні знаходиться лише на початковій стадії, яка характеризується низьким рівнем суспільного виробництва, заснованим на використанні існуючих (як відомо, отриманих у спадок) факторів виробництва: природних ресурсів, людського потенціалу, виробничих фондів, тощо). Перехід до наступної фази (стадії) може відбутися лише тоді, коли ми навчимося ефективно використовувати фактори виробництва, включаючи їх відтворення, у результаті чого зможемо накопичити необхідний інвестиційний ресурс для можливості подальшого його задіяння у відповідній (наступній) (за прикладом Японії Кореї, Китаю, Білорусі та інших країн) фазі розвитку.

Проблема економічного розвитку України полягає в основному у відсутності цілеспрямованої довгострокової стратегії, яка б базувалась на зваженій концепції. А остання – на обґрунтованій теорії, пристосованій до сучасних умов існування економіки держави у світовому оточенні і внутрішніх умов розвитку продуктивних сил і виробничих (економічних) відносин [2].

Слабкість української економіки визначають багато авторів, а однією з найсуттєвіших причин слабкості української економіки, її залежності і вразливості є втрата нашої економічною системою відтворювальної функції. Отже, саме наявність і стійкий характер відтворювальних процесів є ознакою стабільності і незалежності, а також рушійною силою економічного зростання, джерелом якого є капітал.

Економіка, як складна система, що самоорганізується, знаходиться у постійному розвитку та зміні. Ці зміни протікають в умовах: боротьби нового та старого; обмеженості ресурсів; невизначеності економічної політики.

Відтворювальний процес в економіці проявляється як загальна тенденція, на яку впливають виробничі процеси, що протікають на рівні кожного окремого підприємства. Ступінь цього впливу залежить від рівня:

- інтелектуальної та фінансової державної допомоги шляхом розробки і впровадження державних економічних програм (цільові показники, темпи та пропорції зростання, параметри структурного перетворення, зміна правового режиму);
- економічного тиску на підприємство (форми контролю за грошовою масою, податки, митний режим);
- системи підготовки кадрів;
- надання недорогих кредитних ресурсів для реалізації програм економічного та структурного перетворення [3].

Для того, щоб відтворювальний процес в економіці протікав динамічно та з мінімальними соціальними витратами, необхідна наявність:

- розвинутих факторів виробництва у певних умовах;
- сукупності механізмів та інструментів регулювання економічних відтворювальних процесів як на національному, так і на регіональному рівнях;
- методики організації узгодження програм відтворювальної діяльності підприємств різних секторів економіки.

Основними складовими відтворювального процесу є наступні:

- **відтворення робочої сили**, коли на зміну поколінням, що уходять, приходить нове, молоде покоління, з більшою тривалістю життя, більш високим рівнем мотивації праці, професійною й соціальною мобільністю, на зміну менш кваліфікованим трудовим ресурсам – більш кваліфікованим, на зміну менш освіченим – більш освічені;
- **відтворення сировини та матеріалів** – збільшення мінерально-сировинного потенціалу підприємств за рахунок збільшення кількісних і якісних параметрів геологічної розвідки та включення до складу нових, не відтворюваних, ресурсів; якісна зміна світового виробництва, спрямована на заміну технологічних систем, орієнтованих на екстенсивне

використання мінеральних ресурсів, енерго- і ресурсозберігаючими технологіями, перехід на нові матеріали;

– **відтворення засобів виробництва** – підвищення віддачі від існуючих і перехід на нові (альтернативні) джерела енергії, підвищення віддачі від існуючих і перехід до нових видів транспорту та комунікаційних систем, підвищення віддачі від існуючих і перехід до нових знарядь праці;

– **відтворення економічних відносин** – зрівняння умов для ведення успішної господарської діяльності підприємств з різним виробничим і фінансовим капіталом, формування прозорого правового режиму, формування пріоритетних систем вільної торгівлі товарами та факторами виробництва.

Динаміка розвитку господарської діяльності підприємства формується під впливом двох типів відтворювальних процесів: простого та розширеного.

При **простому виробництві** розмір основних і обігових засобів підприємства та їх якісні параметри у кожному наступному циклі залишаються незмінними. Увесь прибавочний продукт, якщо він виробляється, використовується споживачами на цілі споживання. Даному типу відтворювального процесу властиві відповідні механізми його регулювання, основними структурними елементами якого є система економічних і соціальних цілей та інструментів їх досягнення.

При **розширеному виробництві** розміри основних і обігових засобів підприємства у кожному наступному циклі зростають (якісно і кількісно). Отже, для кожного наступного відтворювального циклу необхідно залучати або додаткові ресурси, або якісно вдосконалювати наявні фактори виробництва, або робити те й інше одночасно.

Основним джерелом розширення або якісного вдосконалення факторів виробництва слугують власні кошти підприємства, спрямовані на оновлення існуючих засобів виробництва та підвищення рівня кваліфікації персоналу. Отже, дохід підприємства, в умовах розширеного світового виробництва, не може цілком йти на задоволення потреб, частина його має бути спрямована на формування відповідних резервів для здійснення інвестиційної діяльності у подальшому. Однією з головних задач економічної політики як національних, так і транснаціональних підприємств є визначення оптимального співвідношення між споживанням і накопиченням, яке може бути використано на розширене відтворення.

Таким чином, основним цільовим показником ведення економічної діяльності підприємства, спрямованої на регулювання відтворювального процесу, є максимізація прибутку та його раціональне розподілення. При цьому необхідно враховувати, що темпи потенційного економічного

розвитку підприємств країни залежать не стільки від підходу держави до захисту інтересів великих національних виробників і корпорацій, що вже склалися, а, насамперед, від підходу до захисту інтересів знов створюваних підприємств, які знаходяться у свідомо більш складному положенні і відчують додаткові труднощі при переборенні вже існуючих конкурентних бір'єрів входження на ринок. В ринковій економіці динамічний розвиток як окремих підприємств, так і економічної системи (національного господарства) в цілому можливо тільки на основі постійного розвитку та поглиблення внутрішньогалузевої конкуренції. Саме тому найважливішою цільовою функцією процесу в цілому є зростання обсягів доданої вартості.

Узагальнена формула кругообороту виробничого капіталу визначена ще К.Марксом, наступна:

$$Г - Т...В...Т' - Г', \quad (a)$$

в якій капітал у грошовій формі (Г) перетворюється на товарну форму (Т) для його виробничого використання, у процесі виробництва (...В...) він перетворюється на нову товарну форму з більшою вартістю (Т'), яка, після його реалізації, знов перетворюється на грошову форму (Г'). В подальшому капітал у його грошовій формі знов повертається у виробничий процес через його матеріальну форму і, тим самим, утворюється замкнений цикл відтворення виробничого капіталу. «Цей кругообіг означає періодично поновлюване функціонування продуктивного капіталу, або процес виробництва капіталу, як процес його відтворення у зв'язку із збільшенням вартості; він також означає не тільки виробництво, але і періодичне відтворення додаткової вартості; крім того, він означає функціонування капіталу, що знаходиться в своїй продуктивній формі не як одноразово, а як функціонування, що періодично повторюється, так що відновлення визначається вже самим початковим пунктом»[4]. При цьому, слід зазначити, що нова вартість виробничого капіталу у товарній (Т') і грошовій (Г') формі більша від попередніх (Т) і (Г) на величину додаткового продукту (t) або додаткової вартості (t), які утворюються, як писав К.Маркс, за рахунок експлуатації робітників. Відповідно, вартість виробничого капіталу за Марксом містить вартість робочої сили (Р), матеріальних ресурсів (М) і засобів виробництва (З_в), тобто: $Г-Т = Р + М + З_v$. Отже, утворення додаткового продукту (вартості) відбувається за рахунок заниженої вартості робочої сили і, відповідно, додаткова вартість, створена у результаті виробництва товару (t), має дорівнювати величині недоплаченої вартості робочої сили (Δp), тобто: $\Delta p = t$.

З часом, економічна теорія розвивалася, розвивалася також і практика (зокрема, поглиблювалася спеціалізація суб'єктів ринку й їх структуризація), і Марксова теорія додаткової вартості у сучасних умовах

потребує нового осмислення. Але його принципи і методологію дослідження процесів обороту капіталу і його відтворення можливо застосовувати при дослідженні відтворювальних процесів на сучасних ринках. Для цього внесемо дві поправки, викликані сучасними економічними відносинами на ринках, їх структурою і системою національних рахунків. Перша – замість терміну «додаткова вартість» ми застосуємо більш знайомий і близький до практики термін «додана вартість», при цьому, зрозуміло, зміниться і його сутність. Оскільки, як відомо, додана вартість (D_v), що утворюється у результаті виробництва, дорівнює (включає):

$$D_v = Z + A + P + \Pi, \quad (б)$$

де: Z – вартість робочої сили (зарплата); A – амортизація виробничих фондів; P – рента; Π – прибуток, то формула відтворення капіталу у сучасних умовах набуде іншої сутності, тобто при нібито схожому вигляді процесу за моделлю (а) всі витрати, пов'язані з оплатою праці, і частина, пов'язана з використанням виробничого капіталу (амортизація), а також частина витрат, пов'язана з використанням природних ресурсів (рента), мають бути включені до доданої вартості. Тоді доданий капітал, що утворюється у процесі його розширеного відтворення, дорівнює доданій вартості, тобто:

$$T' - T = \Gamma' - \Gamma = D_v. \quad (в)$$

Економічний зміст, що відрізняє поняття «додаткова» та «додана» вартість, полягає у тому, що друге утворюється не за рахунок експлуатації найманих працівників, а за рахунок організаційно-управлінських зусиль підприємців (менеджерів-управлінців), які поєднують в єдиному виробничому процесі всі фактори виробництва: матеріальні, трудові, фінансові, тим самим створюючи товар з відповідними споживчими якістьми. На цьому бізується також теорія інноваційного розвитку. У процесі виробництва, безумовно, відбувається експлуатація, точніше використання всіх ресурсів, задіяних у ньому: сировинних (природних і рукотворних), трудових, основних виробничих фондів, фінансових, і, звісно, управлінських [5]. А джерелом сплати за таку «експлуатацію» є додана вартість. У системі національних рахунків обсяг D_v є базою для оподаткування і важливою складовою ВВП, тому ми і зосередимо в подальшому на ній увагу.

Друга поправка, яку ми пропонуємо внести до теорії К.Маркса, полягає в тому, що він розглядав відтворювальний цикл лише по відношенню до капіталу, що обертається в одному виробничому процесі одного окремого підприємства. Це було виправдано в ті часи, коли не були розвинені ринкові структури (сектори ринку) з відповідною спеціалізацією підприємств у кожній фазі товароруку ринкових процесів.

Відповідно до нової, сформованої та відпрацьованої за більш ніж сторічний період, з часів появи Марксової теорії, ринкової структури як національних, так і світової економіки, змінилась і структура самих ринків, у першу чергу, товарних. Вона набула сформованого за спеціалізацією, видами діяльності, функціями, тощо вигляду, що ми відзначали у попередніх публікаціях [2,6,7,8]. У зв'язку з цим товарно-грошові відносини і відтворювальні процеси певним чином змінили свій характер та організаційно-економічні форми. Розглянемо їх.

«Капітал», як економічна категорія, у процесі свого обертання багаторазово змінює свою форму, переходячи з грошової у товарну і зворотньо, а також і функції. Ці процеси відбуваються й при обертанні капіталу між секторами ринку – фазами відповідного циклу відтворення споживчої вартості товару. При цьому, якщо у прямому напрямку – від 1-го до наступних секторів, капітал перетікає у товарній формі, то у зворотньому – у грошовій (рис. 2):

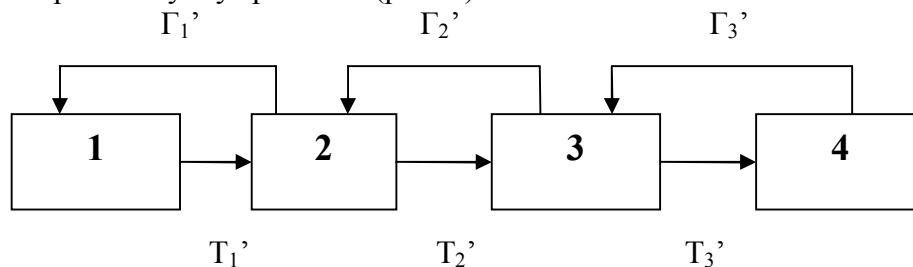

Рис. 2 Схема руху капіталу між секторами товарного ринку

Таким чином, реалізується повний цикл обертання капіталу на ринку певного товару. І якщо розглядати цей процес пристосовано до всього циклу виробництва споживчої вартості одиниці товару, то він буде мати вигляд, як продовження марксової формули (а), але по кожній фазі відтворювального процесу (сектору ринку), тобто:

$$\begin{aligned} \text{У секторі 1: } & \Gamma_1 - T_1 \dots V_1 \dots T_1' - \Gamma_1'; \\ \text{У секторі 2: } & \Gamma_2 - T_2 \dots V_2 \dots T_2' - \Gamma_2'; \\ \text{У секторі 3: } & \Gamma_3 - T_3 \dots V_3 \dots T_3' - \Gamma_3'. \end{aligned} \quad (\text{г})$$

Але при цьому Γ_2 , як капітал, що задіюється у наступній фазі (секторі) процесу виробництва та руху товару, включає вартість $T_1' = \Gamma_1'$ і що, по суті, є матеріальними поточними витратами, пов'язаними з придбанням матеріальних ресурсів, необхідних для виробництва товару, тобто:

$$\Gamma_2 = \Gamma_1' + \text{ДВ}_2 = M_1 + \text{ДВ}_1 + \text{ДВ}_2. \quad (\text{д})$$

$$\text{Відповідним чином можна записати, що} \\ \Gamma_3 = \Gamma_2' + \text{ДВ}_3 = M_2 + \text{ДВ}_2 + \text{ДВ}_3 = M_1 + \text{ДВ}_1 + \text{ДВ}_2 + \text{ДВ}_3. \quad (\text{е})$$

Але, на практиці, матеріальні поточні витрати не дорівнюють вартості матеріалів і комплектуючих, тобто вони їх перевищують на величину інших (супутніх допоміжних) матеріальних витрат, пов'язаних з виробництвом, на величину ΔM , тобто:

$$M_2 = \Gamma_1' + \Delta M_2; \quad M_3 + \Gamma_2' + \Delta M_3. \quad (\text{ж})$$

Тоді формули (д, е) отримують вигляд:

$$\begin{aligned} \Gamma_1 &= M_1 + ДВ_1 \\ \Gamma_2 &= \Gamma_1 + \Delta M_2 + ДВ_2 = M_1 + ДВ_1 + \Delta M_2 - ДВ_2 \\ \Gamma_3 &= \Gamma_2 + \Delta M_3 + ДВ_3 = M_1 + ДВ_1 + \Delta M_2 + ДВ_2 + \Delta M_3 + ДВ_3. \end{aligned} \quad (\text{з})$$

Для того, щоб відтворювальний процес на ринку протікав безперервно, ці капітали мають обертатись у кожному секторі таким же чином і одночасно. Отже, загальний обсяг обертання капіталу на товарному ринку Γ_p буде дорівнювати їх сумі: $\Gamma_p = \Gamma_1 + \Gamma_2 + \Gamma_3$. При цьому ми отримаємо наступну формулу обсягу загального капіталу, що обертається на ринку товару:

$$\Gamma_p = (3M_1 + 2\Delta M_2 + \Delta M_3) + (3ДВ_1 + 2ДВ_2 + ДВ_3). \quad (\text{к})$$

Економічний зміст цієї формули полягає в тому, що вона відображає структуру капіталу, який обертається на ринку певного товару. За цією моделлю можливо розрахувати й спрогнозувати необхідні обсяги капіталу для ефективного функціонування ринку, а саме: матеріальні витрати, інфраструктурні, пов'язані з просуванням товару на ринок та його обслуговуванням, а також трудові (зарплату), виробничих фондів (амортизацію), ренту й прибуток у структурі доданої вартості.

Також за моделлю (к) можливо прослідкувати й проаналізувати характер нарощування доданої вартості (ДВ) по кожній фазі (сектору) ринку. На жаль, існуюча статистика не надає необхідної інформації для повного аналізу виробництва доданої вартості по секторах ринку, а лише у зведеній сукупності за видами діяльності. Виділити окремі товарні ринки з такої інформації неможливо, але можливо умовно згрупувати підприємства, які за видами діяльності відносяться до відповідних секторів товарних ринків. Так, підприємства сільського господарства та добувної промисловості можливо згрупувати та віднести до сировинного сектору – 1, переробні підприємства – до виробничого сектору – 2 і, відповідно, торгівлі та інших послуг – до інфраструктурного сектору – 3 (табл. 1).

Структура ВДВ у цих секторах наступна: у сировинному секторі 189485 млн. грн., у переробному (виробничому) – 164735 млн. грн., а в інфраструктурному, де лівову частку займає торгівля, – 131261 млн. грн., тобто найбільшу частку у ВВП складає внесок виробничого сектору. Але, при цьому, частка ВДВ у загальному обсязі продукції за секторами різна. Так, у 2008 році у сировинному секторі (сільське господарство і добувна промисловість) вона складала 49%, у переробному – 22%, а в

інфраструктурному (торгівлі) – 55%.

Якщо продовжити аналіз і з'ясувати причини незначних обсягів доданої вартості підприємств провідних видів діяльності за секторами товарних ринків, то побачимо, що у сільськогосподарських підприємств найбільшу частку у валовій доданій вартості займає валовий прибуток (ВП) – близько 80%, на другому місці – оплата праці (ОП) – 20%, при цьому знижують валову додану вартість цього сектору державні субсидії – приблизно на 5%, що перебиває інші надходження, які мають бути включені до ВВП. Відповідна картина у добувній промисловості, але співвідношення часток валового прибутку і оплати праці у ВДВ більш рівне і складає ВП – 51%, і ОП – 40%, але частка втрат ВДВ через субсидії більша – 9%.

Проаналізуємо стан справ у виробничому секторі, тобто на переробних підприємствах. Перш за все, впадає в око, що ця група підприємств (цей сектор) вносить найбільшу частку у ВВП країни – більше 17%. При цьому насторожують такі факти, що, по-перше, прибутковість підприємств цього сектора найменша – менша, ніж у сировинному та в торгівлі. А найбільшу частку ВДВ по підприємствах цього сектора складає оплата праці – 58%, в той час як валовий прибуток – інші 42% при тому, що інші податки, що надходять до бюджету, і субсидії з бюджету врівноважують один одного.

Таблиця 1

Структура валової доданої вартості у 2008 р.

	Випуск	Проміжне споживання	ВДВ	У тому складі	
				Оплата праці	Валовий продукт
Сільське господарство і лісове господарство, і добувна промисловість	247625	128138	119485	41772	87245
Переробна промисловість	751615	586880	164735	96439	69790
Торгівля і обслуговування	240111	108850	131261	50121	77869
Валовий внутрішній продукт (ВВП) (у ринкових цінах)	2196052	1247996	948056	470464	360810

Аналізуючи табл.1, слід ще раз звернути уваги на те, що колись найбільш продуктивний і могутній сектор економіки – промисловий, який вносив левову частку до ВВП, сьогодні є найменш прибутковим. В такому стані він не може підтримувати відтворювальні процеси на товарних ринках, а отже – і загальний економічний розвиток [9].

Висновок. Аналіз процесів відтворення споживчої вартості товарів показав, що більшість товарних ринків України та інших країн, що розвиваються, втрачають, або вже втратили свою відтворювальну

функцію. Але саме процес відтворення, не кажучи вже про розширене відтворення, є рушійною силою економічного розвитку, тому що споживча вартість, яку ми у дослідженнях ототожнюємо з ринковою ціною товару, й у складі якої міститься додана вартість, є джерелом і рушійною силою економічного розвитку.

Крім того, у всіх випадках, функціонування значної частини товарних ринків не відповідає державним інтересам і інтересам суспільства, що ставить метою економічне зростання. Така ситуація надає обґрунтовані підстави включати механізми державного регулювання товарних ринків з метою, у першу чергу, відновити на них відтворювальні процеси і зупинити негативні тенденції цінового зростання та відтоку капіталів з економіки України.

Література:

1. Журавлева Г.П. Экономика: учебник- М.: Юрист, 2001. - 505 с.
2. Лисюк В.М. До теорії дослідження та розвитку товарних ринків / Лисюк В.М. // Економічні інновації. - Вип. 40. - 2010,- 256-268.
3. Губанов С. Конкурентоспособность экономики - функция системы воспроизводства / Губанов С. // Экономист,- 2003,- №4,- С. 9-20.
4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. - т.2, кн. И: Процесс обращения капитала. / К.Маркс и Ф.Энгельс: Соч. - Т.24,-М: Государственное издательство политической литературы. - 1961. -648 с.
5. Коваленко М.А. Формування доданої вартості транснаціонального продукту: монографія / М.А.Коваленко, В.М.Лисюк, Н.Г.Рогальська; за ред. д.е.н., проф. М.А. Коваленко. - Херсон: ХНТУ, 2010. - 285 с.
6. Лисюк В.М. Принципи формування ринків та методологія їх дослідження / Лисюк В.М. // Вісник соц.- екон. досліджень. - Вип.20.- 2005,-С. 170-174.
7. Лисюк В.М. Актуальні проблеми регулювання товарних ринків / Лисюк В.М. // Вісник соц.- екон. досліджень. - Вип.22. - 2006.
8. Белявцев М.І., Шестопапов Л.В. Інфраструктура товарного ринку.- Київ: Центр навч, літ-ри, 2005,- 416 с.
9. Стратегія розвитку промислового комплексу регіону (орієнтири, ресурси, обмеження). / За ред. Б.В.Буркинського, В.М.Лисюка. - Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. - 321 с.

Abstract

Lisyuk V.M.

Reproductive function of commodity markets.

In the article the theoretical aspects of economic development are examined on the basis of reproductive processes. It will be that reproductive processes in a market economy are formed and more the best of all realized within the limits of commodity markets.